

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE BİR ÇİÇEK İSMİ OLARAK “ZÜLF-İ NİGÂR”

“Zülf-i nigar” as a Flower Name in Classical Turkish Poetry

Doç. Dr. Orhan KILIÇARSLAN

Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Düzce, Türkiye, orhankilicarslan@duzce.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
31.08.2023

Kabul/Accepted
20.09.2023

Sayfa/ Page
1-8

Öz

Klasik metinlerde yaygın olarak kullanılan kimi ibareler zaman içerisinde işleme sürecine bağlı olarak çeşitli anlamlar kazanmışlardır. Temel anlamları dışındaki bu karşılıklar benzetme temelinden hareketle oluşabildiği gibi kelime/ibarenin belli bir kurgu içerisinde tekrar etmesi yoluyla da ortaya çıkabilmektedir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin saçını ifade edilirken kullanılan pek çok kelimeye niteleyici başka ifadeler de eklenmiş, bu yapılardan bir kısmı diğerlerine oranla daha çok tercih edilmiştir. Manzum metinlerde “sevgilinin saçını” anlamında ve diğer tercihler nazaran sıklık olarak daha çok karşılaşılan yapılardan biri “zülf-i nigâr” terkidir. Bu çalışmada “zülf-i nigâr” terkidinin temel karşılığı korunmakla birlikte farklı bir anlam ilgisinin bulunduğu ve metinlerde bu yönüyle de kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. “Sevgilinin saçını” karşılığındaki bu terkinin, güzellik unsurlarının ifadesinde uygun bir mahal/mekân olan bahçe ve bahçedeki unsurlarla yoğun olarak bir arada bulunduğunu söylemek mümkündür. Terkinin “sümbül çiçeğinin bir çeşidi” olarak belirlenen anlamı, bahçe unsurları ile olan bu birlikteliğinin neticesinde ortaya çıkmış görünmektedir. Tespit edilen tanıklardan hareketle 16. yüzyıl metinlerinde terkinin bu anlamının bilindiğini ve örneklendirildiğini görmek mümkündür. Terkinin “bir sümbül çeşidi/bir çiçek ismi” anlamının belirlenmesinde özellikle mısra/beyit içerisindeki ikili kullanımlar ve edebî sanatların etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, çiçek, zülf-i nigâr, terkip, bağlam.

Abstract

Some phrases commonly used in classical texts have acquired various meanings over time depending on the process of processing. These equivalents other than their basic meanings can be formed on the basis of analogy, as well as through the repetition of the word/phrase in a certain fiction. In classical Turkish poetry, other qualifying expressions were added to many words used to express the lover's hair, and some of these structures were preferred more than others. In manzum texts, “zülf-i nigar” is one of the structures that is more frequently encountered in the sense of “the lover's hair” compared to other preferences. In this study, although the basic meaning of “zülf-i nigâr” is preserved, it is tried to reveal that it has a different meaning relation and that it is also used in texts in this aspect. It is possible to say that this phrase, which means “the hair of the beloved”, is intensely associated with the garden and the elements of the garden, which is a suitable location/space for the expression of beauty elements. The meaning of the phrase as “a kind of hyacinth flower” seems to have emerged as a result of this association with garden elements. Based on the identified witnesses, it is possible to see that this meaning is known and exemplified in 16th century texts. It is possible to say that especially the dual uses and literary arts in the verse / couplet are effective in determining the meaning of “a hyacinth variety / a flower name”.

Keywords: Classical Turkish poetry, flower, zülf-i nigar, composition, context.

Atıf/Citation: Kılıçarslan, O. (2023). Klasik Türk şiirinde bir çiçek ismi olarak “zülf-i nigâr”. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 8(16), 1-8.

Giriş

Manzum metinler, hareket alanı daha geniş olan mensur metinlere kıyasla daha yoğun metinler olarak tarif edilebilir. Bir gelenek şiiri olan ve farklı alanlara ait pek çok göndermeyi bünyesinde barındıran klasik şiirde de bu yoğun yapının varlığı görülmektedir. Şairlerin geleneğin belli kalıplarla çevrelenmiş “dar” alanında hareket kabiliyetlerini olabildiğince yukarı taşıma istekleri, klasik şiirin önemli bir özelliğidir. Farklı dönemlerde geleneğe ait unsurların tatbik edildiği pek çok hayal kurgusunun tekrarı, bu durumu gösteren işaretlerden en belirgin olanıdır. Şiir içindeki unsurların ortaklığı, zaman içinde zemin üzerinde bazı tasarrufların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sebep-sonuç ilişkisi içinde hayal ortaklığı devam etmekle birlikte hayal kurgusunun zeminini oluşturan nesnelere ve ifade biçimleri değişmiş, farklı üslup özellikleri devreye girmiştir. Örneğin bir bahçe tasvirinin gerçekleştirildiği mısralarda temel unsurlar ve bu unsurlara ait benzetmelikler ifade edilirken kullanılan yapıların zamanla zenginleştiği, farklı anlam ilgilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu zenginleşen yapılardan bir kısmının devir dönem içinde bir nesneye, bir eşyaya veyahut soyut bir kavrama isim olması, metinlerin ince bir işçilikle işlendiğini göstermesi yanında bu metinlerin anlamlandırılması noktasında ortaya çıkan problemleri de beraberinde getirmektedir. Klasik Türk şiiri metinlerinde karşılaşılan kelime, terkip, deyim vb. yapıların bu yeni anlam ilgilerinin tespit edilebilmesi güç olmakla birlikte yoruma dâhil edildiğinde sıradan, basmakalıp olarak düşünülen metinler içinde dahi devrine göre “yeni” sayılabilecek karşılıkların ortaya çıkarılması mümkündür.

Klasik Türk şiirinde temel tiplerden olan sevgilinin güzellik unsurlarının ifadesinde pek çok unsur farklı zeminde ifade edilmiştir. Sevgilinin zülûf, kâkül, gîsû, turre vb. kelimelerle sıklıkla anılan saçına ilişkin söyleyişler, manzum metinlerde en sık karşılaşılan unsurlardandır. Bu yapıların belli bir hayal kurgusu etrafında ifade edilmesi, zaman içinde bazı unsurların tekrar edilmesini ve bu tekrarlar sonucunda da benzer karşılıkların oluşmasını doğurmuştur. Sevgilinin saçı özelinde sıklıkla anılan zülûf kelimesi sözlüklerde “*yüzün iki tarafından sarkan saç lülesi*” (Ayverdi, 2005, s. 2347), “*saç bölümü*” (Şükûn, 1996, s. 1077) olarak tarif edilmektedir. Son tarifte verilen “*siyahlıkta geceye benzetilerek Arapçadaki gece iptidasından bir bölüm mânasından alınmıştır*” (Şükûn, 1996, s. 1077) açıklaması, zülûf ile klasik şiirde sıklıkla birlikte kullanıldığı siyah renk ilgisinin arka planını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Klasik metinlerde zülûf kelimesinin dâhil olduğu pek çok terkip bulunmaktadır. Bu terkiplere “*zülûf-i dil-ber, zülûf-i dil-dâr, zülûf-i hûr, zülûf-i Leylâ, zülûf-i nigâr, zülûf-i yâr vb.*” yapıları örnek gösterilebilir. Bu yapılar içinde geçen “zülûf-i nigâr” terkinin ilk unsuru olan “nigâr” kelimesine sözlüklerde “*resim, nakış; resim gibi güzel sevgili, put ve birleşik bir makam ismi*” (Ayverdi, 2005, s. 2347) karşılıkları verilmiştir. *Burhân-ı Kâtî*’de “nigâr” kelimesi, “*Put, sanem manasınadır. Nakış manasınadır. Ekseriya redif edip, nakış u nigâr derler... Mahbuptan ve hezar-dost kimseden kinaye olur*” (Mütercim Âsım, 2009, s. 560) anlamlarıyla karşılanmıştır. Sevgilinin saçı özelinde sıkça başvurulan yapılardan olan “sünbül-i ter” ise “*Hatt-ı civân ve zülûf-i nigâr-ı nâzenin*” (Mütercim Âsım, 1999, s. 696) şeklinde tarif edilmiştir. Ahmet Talat Onay’ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* adlı eserinin “saç çözmek” maddesinde de “zülûf-i nigâr” terkihi için *Burhân-ı Kâtî*’daki bilgiler aktarılmıştır (Onay, 2000, s. 386). Klasik Türk şiirinde “zülûf-i nigâr” terkihi, geleneğin erken dönem metinlerinden başlamak üzere “sevgilinin zülûf” karşılığında kullanılmaya başlanmış ve gelenek içinde çoğunlukla kalıplaşmış bu karşılığı birincil anlam olarak yerini korumuştur. Terkinin bu anlamı yanında 16. yüzyıldan itibaren farklı karşılıklarda da kullanıldığını söylemek mümkündür.

Manzum metinlerde sıklığı fazla olan “zülûf-i nigâr” terkihi, tanıklar incelendiğinde çoğunlukla “sevgilinin saç” karşılığındadır. Pek çok metinde terkinin anlam alanlarından biri olarak dikkat çeken bu karşılık, kullanılan diğer unsurlar ile değerlendirildiğinde farklı açılardan yorumlanmaya müsait bir durum ortaya çıkmaktadır. Beyitlerde zülûfün benzetmelikleri bağlamında bahçeye ait pek çok unsur “zülûf-i nigâr” terkihi ile birlikte geçmektedir. Terkinin bir diğer anlam alanı ise doğrudan doğruya bir çiçek ismi karşılığındaki kullanımıdır. Bu incelemede de şiir metinlerinde yaygın bir biçimde karşılaşılan bu terkinin anlam seyri üzerine bir yoğunlaşma söz konusudur.

1. SEVGİLİNİN SAÇI BAĞLAMINDA “ZÜLF-İ NİGÂR”

Terkibi oluşturan her iki kelime de klasik şiirde sevgili ile ilgili unsurlardandır. “Sevgilinin zülfü” karşılığındaki bu terkinin başka anlamları bulunsa da manzum metinlerde birincil olarak bu anlamı ile kullanılmıştır. Zülfün çeşitli benzetmeliklerle yaygın olarak kullanımı, belli bir çağrışım alanı oluşturmuştur. Tespit edilen örneklerde zülfün şekli, rengi ve güzel koku(lar) yayması özelliklerine ilişkin söyleyişler ön sıradadır. Bâkî’nin sevgilinin dudakları ve saçına ulaşmayı ifade ettiği bir beytinde zülf-i nigâr terkihi “şâne, el sun-” ifadeleriyle doğrudan bu anlamı ile kullanılmıştır. Hamdî’nin “*sevgilinin zülfüne el uzattığından beri saba yelinin âlem içinde duracak bir yeri kalmadı*” dediği bir beytinde de saba rüzgârının kararsızlığı, “sevgilinin zülfüne el uzatması” sebebi üzerinden ifade edilmiştir.

Öper meclisde la‘l-i dil-beri peymâneler vardur

Sunar destin ser-i zülf-i nigâra şâneler vardur Bâkî g. 187/1

Zülf-i nigâra el uzadaldan sabâ yili

‘Âlem içinde kalmadı bir turacak yeri Hamdî g. 173/4

Zülfün şekil olarak kıvrımlı bir yapıda olmasından hareketle tanıklarda “dolaş-” fiili ile birlikte sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bâkî’nin “*ey gönül, sevgilinin zülfü halkasına dolaşma beladır bu sevdadan vazgeç*” dediği beytin bir benzerini Bursalı Rahmî zülfün şekli yapısı üzerinden benzetmeler vasıtasıyla ifade etmiştir. Şairin “*gönül sevgilinin benini görüp zülfüne dolaşır, (sanki) örümcek ağına düşmüş sinek gibidir*” biçiminde çevrilebilecek beytinde zülûf ile şekil benzerliği ve tuzak ilgisiyle örümcek ağı, gönül ile de bu tuzağa yakalanmış sinek mürettep bir leff ü neşir üzerinden kurgulanmıştır.

Belâdur gel bu sevdâdan geç ey dil

Tolaşma halka-i zülf-i nigâre Bâkî g. 468/5

Şol ‘ankebût dâmına düşmüş meges durur

Hâlin görüp de zülf-i nigâra tolaşa dil Rahmî g. 123/4

Terkibin temel manasına dair bir diğer kullanım yukarıdaki örneklerde olduğu biçimiyle zülfün kabul edilen yapısı üzerinden ifade edilmiştir. Hâletî’nin “*sevgilinin zülfü ve hattının gamından ayrılmayayım, ölsem de kabrimin içi yılan ve karınca ile dolsun*” dediği beytinde hat ve zülfün şekil özelliklerine ilişkin benzetmeliklere başvurulmuştur.

Ayrılmayum gam-ı hat u zülf-i nigârdan

Ölsem de tolsa kabrüm içi mûr u mârdan Hâletî g. 654/1

Sehî Bey’in, klasik şiirde örnekleriyle sıkça karşılaşılan zülûf ve uzun ömür ilgisini işlediği bir beytinde terkip, temel anlamıyadır. Şairin “Eğer sevgilinin zülfü ile dudağı nasip olmaz ise ölümsüzlük suyu ile ebedî hayatı neyleyeyim” biçiminde ifade ettiği beytinde “*leb-i cânân/âb-ı hayvân*” terkipleri ile “*zülf-i nigâr/‘ömr-i câvidân*” terkipleri benzetme ilgisi ile kullanılmış, beyitteki bütün terkipler canlılık, hayat ve uzun ömür bağlamında ele alınmıştır.

Çün leb-i cânân ile zülf-i nigâr olmaz nasîb

Âb-ı hayvân ile ‘ömr-i câvidânı n’eylerin Sehî g. 188/2

2. “ZÜLF-İ NİGÂR” VE BAHÇE UNSURLARI

“Zülf-i nigâr” terkinin temel anlamıyla kullanıldığı örnekler de dâhil olmak üzere çoğu tanıkta bahçe unsurları ile birlikte ele alındığı göze çarpmaktadır. Bu unsurlarla birlikte kullanılması, terkihi oluşturan her iki kelimenin de özellikleriyle ilgili bir durumdur. “Zülf-i nigâr” terkinin anlam alanının genişlemesi ve daha özel bir unsura ad olması, bu birliktelikle doğrudan ilgili görünmektedir. Örneklerde terkinin baskın olan temel anlamı yanında diğer bahçe unsurlarının varlığı bu durumu desteklemektedir. Klasik metinlerde sadece “zülf-i nigâr” terkinin değil -özellikle sevgiliye ait- pek

çok unsurun bir başka nesne, unsura isim olması, benzer kullanımların sonucunda gerçekleşmiştir denilebilir. Terkibin özel bir çiçek ismi olarak kullanılıp kullanılmadığı, bazı tanıklarda bir kesinlik vermemektedir. Bu açıdan terkibin bir çiçek ismi olarak kullanımına geçişi gösteren bir aşama olarak bahçe unsurları ile birlikte bulunduğu tanıkların yorumlanması elzemdir. Örneklerde doğrudan bir çiçek ismi anlamı ile karşılanamayan bu kullanımlar, terkibin özel bir isme dönüşmesinin izlenebilmesi açısından önemlidir.

Şeyhülislâm Yahyâ'nın “*sevgilinin zülfü vâsfında şiirimi işitince sümbülün canı iyice sıkıldı*” şeklinde çevrilebilecek bir beytinde zülfün kıvrımlı yapısı ve güzel kokusu sebebiyle en çok benzetileni olan sümbül ile bir karşılaştırma yapılmıştır. Şairin “zülf-i nigâr”ı sümbül ile birlikte anması, yukarıda bahsedilen özellikler sebebiyle olmakla birlikte tanık beyitlerden hareketle sümbülün bir çeşidine isim olmasıyla da ilgilidir.

Ziyâde eyledi çîn-i cebînini sünbül

İşitdi nazmumu zülf-i nigâr vâsfında

Yahyâ g. 360/3

Terkibin bahçe unsurlarıyla kullanımına bir diğer örnek Bosnalı Âsım'ın “*Âsım, dilimizde bahçe sözleri olsa şaşılır mı? Biz sevgilinin zülfü esiriyiz*” dediği beytidir. Bahçe unsurlarının sadece zülûf özelinde kullanılmayıp diğer güzellik unsurları için de bir benzetme kaynağı olması, şairler için şiirlerinde bu mekânın sıkça anılmasını gerekli kılmıştır. Azmî-zâde Hâletî'nin bir beytinde “zülf-i nigâr”ı şekil olarak bir çengele benzetmesi ve bu çengelin bütün insanları/âşıkaları bahçeye doğru çektiğini söylemesi, bahçenin güzellik unsurları bağlamında temel mekânlardan biri olmasıyla ilgilidir. Mostarlı Ziyâî'nin hem “mîr-i âşıkân” hem de “zülf-i nigâr” terkiplerini tevriyeli şekilde kullandığı beytinde de bahçe ve bahçe unsurları temeldedir. Beyitte bahar mevsiminin bir müjdecisi olan sümbül (zülf-i nigâr) ile sevgilinin bahçeye gelişi ifade edilmiş, “mîr-i âşıkân” terkibi ile de hem âşıklar hem de bu terkibin “*horoz ibiği çiçeği*” (Çağbayır, 2007, s. 1077) anlamı kastedilmiştir.¹

‘Âsım esîr-i zülf-i nigâruz ‘aceb midür

Olsa zebânımızda bizüm güft ü gûy-ı bâg

Âsım g. 213/5

Taraf-ı bâga çekilse n’ola halk-ı ‘âlem

Saldı her cânibe kullâbların zülf-i nigâr

Hâletî g. 139/6

İrdi dem-i bahâr uyan ey mîr-i ‘âşıkân

Yir yir açıldı bâgda zülf-i nigâr ise

Ziyâî g. 425/2

Bâkî'nin “*sevgilinin zülfü sümbül, yanağı/yüzü ise güldür, gül bahçesi olarak bana sevgilinin yüzü yeter*” dediği beyti, hemen bütün güzellik unsurlarının toplanma noktası olan güzel yüz övgüsündedir. Bu örnekte de “zülf-i nigâr” terkibinin genel benzetmelik olarak sümbül ile birlikte kullanımı, bahçe unsurlarının bir araya getirilmesi ile ilgilidir. Bâkî'nin ifade biçimi özelinde bir tanım cümlesi gibi de anlaşılmaya müsait kullanımının bir benzeri Yakînî'nin “*sevgilinin zülfünü/zülf-i nigârı seyredip kâkül budur deme ki yücelik ve naz bahçesinin içindeki sümbül budur*” dediği beytinde de bulunmaktadır.

Dîdâr-ı dost bâg u gül-istân yiter bana

Zülf-i nigâr sünbül ü ruhsâr-ı yâr gül

Bâkî g. 305/4

Seyr idüp zülf-i nigârı dime kim kâkül budur

Gülsitân-ı ‘izz ü nâz içindeki sünbül budur

Yakînî g. 53/1

3. BAHÇEDE BİR ÇİÇEK; “ZÜLF-İ NİGÂR”

“Zülf-i nigâr” terkibinin sahip olduğu temel anlamı yanında bu anlamın benzetmelik dünyası özelinde sıklıkla bahçe unsurlarıyla birlikte kullanılmasının, özel bir çiçek ismine dönüşmesi aşamasında önemli olduğu ifade edilmişti. Terkibin bu özel karşılığının olduğu örneklerde bir önceki aşamada birlikte kullanıldığı bahçe unsurlarından belirgin şekilde ayrıldığı görülmektedir. Bu ayrılık, ilgili unsurların karşılaştırması veya beraber anıldığı kelimeler üzerinden tespit edilebilmektedir. Terkibin

bu anlamının doğrudan verildiği kaynaklar arasında 17. yüzyıl müelliflerinden Ubeydî'nin çiçek yetiştiricileri, çiçek isimleri hakkında bilgiler verdiği *Netâyicü'l-ehâr* adlı tezkiresi bulunmaktadır. Ubeydî, “zülf-i nigâr” başlığı altında bu çiçeği “*âl-ı Frengî, Ebrî, Akbaba taglarında açılır katı çokdur*” (Ubeydî, 2017, s. 125) şeklinde kısaca tanıtmıştır. “Zülf-i nigâr”ın bir sümbül çeşidi olduğuna ilişkin bir kayıt *Osmanlı Çiçek Adları Sözlüğü*'nde bulunmakla birlikte bu bilgi dışında başka herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir (Koç Keskin, 2018, s. 701).

Terkibin bir çiçek ismi ve çiçekler içinde de sümbülün bir türü olduğu bilgisini manzum metinlerdeki kimi örnekler desteklemektedir. Bursalı Rahmî'nin “*kakülü perişanım (olan sevgili) bana görünmez ise çimenlikte zülf-i nigâr sümbülünü neyleyeyim*” biçiminde ifade ettiği beytinde terkinin temel anlamı ile olan ayrılığını görmek mümkündür. Benzer bir kullanım, Bosnalı Âsım'ın “*senin siyah zülüflerine gönlü bağlı olan âşık bahçede deste deste zülf-i nigâr sümbülünü neylesin*” dediği beytinde de bulunmaktadır. Her iki beyitte de “n'eyleyeyüm, n'eylesün” ifadeleri, terkinin beyitte yapılan karşılaştırmanın diğer bir unsuru olduğunu göstermektedir. *Divan*'ında “zülf-i nigâr” terkininin farklı kullanımları bulunan Âsım'ın bir diğer beytinde de “sümbül-i cânâne” ve “zülf-i nigâr” terkipleri, hakikat-mecaz söylemi üzerinden işlenmiştir.

Görünmez ise baña kâküli perişanum
Çemende sümbül-i zülf-i nigârı n'eyleyeyüm Rahmî g. 135/2
‘Âşık-ı dil-beste-i zülf-i siyâhuñ bâgda
Deste deste sümbül[-i] zülf-i nigârı n'eylesün Âsım g. 299/2
Sensin ey sümbül-i cânâne bu bâg içre murâd
Almazuz destümüze zülf-i nigârı sensüz Âsım g. 159/4

Tespit edilen örneklerin bir kısmında terkip “benzetme” ilgisiyle ele alınmış ve doğrudan temel anlamı olan “sevgilinin zülfü” karşılığında kullanılmıştır. Yakînî'nin “benzetdüm” redifli iki gazelinde bulunan iki beytinde “zülf-i nigâr” terkiibi doğrudan sevgilinin zülfü için bir benzetmelik görevindedir. Örneklerde “benzetdüm” ifadesinin doğrudan kullanımı, beyitlerdeki teşbihlerin derecesini düşürürken terkinin temel anlamı dışında kullanımını belirginleştirmektedir. Gelibolulu Âlî ise “*o bahçenin zülf-i nigârını gören tazelikte sevgilinin zülfü zanneder*” dediği beytinde terkiibi iki kez kullanmıştır. Âlî'nin beytinde olduğu gibi aynı unsurun aynı beyit içinde tekrar etmesi, terkinin farklı karşılıklarıyla ele alındığını göstermektedir. Nitekim Emrî'nin “*zülf-i nigâr (çiçeği) bahçede kıvrılıp yatıyordu, meğer sevgilinin zülfü için rüzgârdan sille yemiş*” biçiminde çevrilebilecek beytinde hem ikili kullanım hem de yapılan karşılaştırma, terkiplerden ikincisinin bir çiçek ismi olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Çemende sümbül-i zülf-i nigârı ey yüzi gül
Ruhuñda turra-i ‘anber-feşâna beñzetzdüm Yakînî g. 131/4
Yakînî sümbül-i zülf-i nigârı gülşende
Ruhuñda gâliye-i müşg-sâya beñzetzdüm Yakînî g. 133/5
Gören ol ravzanuñ zülf-i nigârın
Tarâvetde sanur zülf-i nigârın Âlî m. 2/32
Bâddan sille yemiş zülf-i nigâr için meğer
Bâgda gördüm yaturdı kıvrılıp zülf-i nigâr Emrî g. 95/2

Bazı örneklerde “zülf-i nigâr” terkiibi, hüsn-i ta‘lîl zemininde kullanılmıştır. Teşbih sanatına başvurulmuş örneklerde “benzetme” bildiren ifadelerin doğrudan kullanılmasına paralel şekilde bu beyitlerde de “güyâ” ifadesi kullanılmış ve bir şibh-i hüsn-i ta‘lîl durumu ortaya çıkmıştır. Sanat noktasındaki bu olumsuz etki dışarıda tutulacak olursa bu örneklerde de terkinin bir çiçek ismi olarak kullanımı belirgindir. Kullanılan bu ifadeler, terkinin anlam sınırlarının çizilmesine doğrudan bir katkı sağlamaktadır. 16. yüzyıl şairlerinden (E)mîrek-zâde Mehmed Nâmî'nin terkinin bütün anlamlarını kullandığı beyitlerinden birinde böyle bir durum söz konusudur. Şairin “*gönlüm cihan bahçesinde*

sevgilinin zülfüne düşmüş, sanki bir katre şebnem zülf-i nigâra düşmüş” dediği beytinde “gûyâ/sanki” ifadesi vasıtasıyla, “gönül/jâle, gîsû-yı yâr/zülf-i nigâr” arasında bir ilişki kurulmuştur. Nâmî’nin “zülf-i nigâr” çiçeği üzerine bir çiy tanesinin düşmesi üzerine kurguladığı söyleyişin bir benzeri 18. yüzyıl şairlerinden Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfîz’in “(sevgili) parlak yüzüne kıvrımlı saçlarını dağıttı, sanki gül yaprağı üzerinde zülf-i nigâr açtı” dediği beytinde de bulunmaktadır. Nâfîz’in bu beytinde sümbülün bir çeşidi olan “zülf-i nigâr”ın aynı zamanda bahçede gül ile olan yakın ilişkisi de görülmektedir.

Bâg-ı cihânda gönülüm gîsû-yı yâra düşmüş
 Bir katre jâle gûyâ zülf-i nigâra düşmüş Nâmî g. 90/1
 Çîn-i gîsûsun ruh-ı alında kıldı târûmâr
 Gûyiyâ berg-i gül üzre açdı bu zülf-i nigâr Nâfîz mtl. 23

“Zülf-i nigâr” terkinin bir çiçek ismi olarak kullanımına 16. yüzyıl divan şairlerinin şiirlerinde rastlanmakla birlikte diğer yüzyıllarda da bu anlamının bilindiği ve kullanılmaya devam edildiği tespit edilen örneklerden anlaşılmaktadır. Nâmî’nin sevgilinin zülfü yanında ona benzetilen diğer unsurların hiçbir hükmünün olmadığını söylediği ve “*bana o servi boylu (sevgilinin) güzel kâkülleri yeter, (ey) bahçıvan (sen) zülf-i nigârı yol da başına çal*” dediği beytin bir benzeri 18. yüzyılda Nedîm’in dilinden “*ey gönül, galatkar bahçıvanın zülf-i nigâr dediği saçı kesilmiş sey eyle*” biçiminde ifade edilmiştir. Nedîm’in bu ifadesi aynı zamanda “zülf-i nigâr” çiçeğinin yapısı hakkında da ipuçları vermektedir.

Baňa ol serv-kadûn kâkûl-i zîbâsı yeter
 Bâgbân başuňa çal zülf-i nigârı yol da Nâmî g. 184/4²
 Seyr eyle bâgbân-ı galatkârın ey gönül
 Zülf-i nigâr dediği gîsû-bürîdesin Nedîm g. 99/5

Bir benzetmelik olarak çiçek ismi karşılığında sevgilinin zülfü için daha yoğun bir kullanımda olan “zülf-i nigâr” terkihi, Nâmî’nin *Divan*’ında tespit edilen bir örnekte bu yaygın kullanımın tersine bir söyleyiş ile de işlenmiştir. Bu örnekte sevgilinin zülfü ve bir güzellik bahçesi halinde olan yüzü anılarak, “zülf-i nigâr” çiçeğini görmek isteyenlere sevgilinin yüzüne düşmüş zülfüyle bakılması tavsiyesinde bulunulmuştur. Nâmî’nin bu beytinde de “zülf-i nigâr” terkinin çiçek ismi olan anlamı ön plandadır.

Zülf-i yâri sey idüñ gülzâr-ı hüsninde gelüñ
 Ey diyenler bâgda zülf-i nigârı görmedük Nâmî g. 107/2

Sonuç

Şiir dilinin yoğun metinler oluşturmaya müsait yapısı düşünüldüğünde zaman içinde kimi unsurların başka anlamlarının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu anlamların ortaya çıkışı ile şiiri estetik bir noktaya ulaştırmada temel olarak yararlanan sanatlar arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle anlam sanatlarından istifade etme durumu, klasik metinlerin farklı açılardan yorumlanmasına imkân sağlamıştır. Metinler tahlil edildiğinde ifade edilmek istenen durumun açık bir şekilde verilmediği veya anlaşılmadığı örnekler yanında sıklıkla anılması yönüyle birincil anlamının hemen ortaya çıktığı kullanımlarla da karşılaşmaktadır. Yoğun olarak kullanılan kelime/yapılarda ilk akla gelen, çağrıştırılan karşılığın ilgili metne olan uygunluğu, bağlam içinde yeni kazanılan bir başka anlamın daha zor fark edilebilmesine de neden olabilmektedir. Klasik Türk şiirinde ilk dönem metinlerinden itibaren izlenebilen “zülf-i nigâr” terkihi, kullanım sıklığı açısından ikinci gruba dâhil edilebilecek terkiplerdendir. Terkinin sözlük karşılığı, sonraki dönemlerde kazandığı özel anlamının bulunduğu beyitlerde dahi ilk akla gelen karşılığdır. 16. yüzyıldan itibaren tespit edilen tanıklarda bu terkinin doğrudan bir çiçek ismi olarak kullanımı, farklı vasıtaların yardımı ile çözümlenebilmektedir.

Terkibin temel anlamından ayrılmadan daha özel bir karşılık ile kullanılmasında güzellik unsurları için temel mekânlardan olan bahçe ve bahçeye ait unsurların sıklıkla birlikte kullanılmış olmasının etkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ilgili terkinin öncelikle temel anlamının kullanıldığı örneklerden başlamak üzere bahçe unsurlarıyla ele alındığı örnekler ve bu vasıtayla özel anlamının doğrudan kullanıldığı tanıklar sıralı bir biçimde incelenmiştir. Bu inceleme ile henüz bütüncül bir sözlüğü hazırlanmamış olan klasik Türk şiirinin anlam dünyasının sınırlarına ilişkin yaygın bir terkipten hareketle bir örnek sunulmaya çalışılmıştır. Bu örnek, manzumelerde yoğun bir biçimde karşılaşılan ifadelerin birlikte kullanıldıkları diğer kelime/yapılarla oluşturdukları yeni bağlamlar açısından tahlil edilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âli dîvânı*.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> adresinden 20.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Ayverdi, İ. (2005). *Asırlar boyu tarihî seyri içinde misalli büyük Türkçe sözlük*. (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyat.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. (1. Baskı). Ötüken Neşriyat.
- Demir, H. (2017). *Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfiz ve dîvânı*.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdf.pdf?0> adresinden 21.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0> adresinden 18.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Gürgendereli, M. (2002). *Hasan Ziyâ'î hayatı-eserleri-sanatı ve divanı (inceleme-metin)*. (1. Basım). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ divânı*. (1. Baskı). MEB Yayınları.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmîzâde Hâletî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> adresinden 20.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kılıç, E. (2017). *Netâyicü'l-ezhâr*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54132,53556neteyicu39l-ezhar-ubeydipdf.pdf?0> adresinden 18.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Koç-Keskin, N. (2018). *Örneklî ve resimli Osmanlı çiçek adları sözlüğü*. (1. Baskı). Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnalı Âsım dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58698,bosnali-asim-divanipdf.pdf?0> adresinden 20.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Küçük, S. (2011). *Bâkî dîvânı*. (2. Baskı). TDK Yayınları.
- lehediz.com: <https://lehediz.com/>
- Macit, M. (2017). *Nedîm dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> adresinden 20.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. (4. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Öztürk, M. ve Örs, D. (2009). *Burhân-ı katı Mütercim Âsım Efendi*. (2. Baskı). TDK Yayınları.
- Özyıldırım, A. E. (1999). *Hamdullah Hamdî ve dîvânı*. (1. Basım). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2002). *Emrî divanı*. (1. Baskı). Eren Yayınları.
- Şükûn, Z. (1996). *Gencine-i güftar ferheng-i Ziya Farsça-Türkçe lûgat*. (1. Baskı). MEB Yayınları.
- Yekbaş, H. (2010). *Sehî Bey divânı*. (1. Baskı). Kitabevi Yayınları.
- Yenikale, A. (2020). *(E)Mîrek-zâde Mehmed Nâmî dîvân-metin, dil içi çeviri ve notlar*. (1. Baskı).

TDK Yayınları.

Zülfe, Ö. (2009). *Yakînî [ö. 1568] divân (inceleme-metin ve çeviri-açıklamalar-sözlük)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sonnotlar

¹ “Horoz ibiğigillerden, kırmızı çiçekleri horoz ibiğini andırdığı için bu ismi alan, ana yurdu Güney Asya olup memleketimizde de yetişen bir yıllık süs bitkisi. Amaranthus” (Ayverdi, 2005, s. 1286).

² Bu beytin dil içi çevirisinde “zülfi-nigâr” terkininin “bir sümbül çeşidi” olduğu vurgulanmıştır; “*Bana süs olarak o servi boylunun [o servi boylu güzelin] saçları yeter. Ey bahçıvan sen o [yetişdirdiğin] zülfi-nigârı yol da başına çal. [Güzelin kaddi (boyu) serviye benzetilmiş. Güzelin kâkülü (saç bölüğü), bir sümbül çeşidi olan zülfi-nigârdan daha üstün tutulmuş.]*” Bk. (Yenikale, 2020, s. 285).

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Doç. Dr. Orhan KILIÇARSLAN

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)’nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.